

en de door Japan gepropageerde Groot-Oostaziatische welvaartssfeer. Voor Sukarno geldt dat zeker. Zijn steun bij de werving van romusha's is hem nog lang nagedragen door zijn landgenoten. De schaamte over de ervaringen met de Japanners, die de samenstellers constateren, kan echter niet eenzijdig teruggevoerd worden op het samenwerken met de bezetter. De grote ontgoocheling van de intellectuele en nationalistische elite, die de Japanners binnenhaalden als bevrijders van hun land, maar er binnen de kortst mogelijke keren achter kwamen dat ze opnieuw de status van kolonie kregen, is hier mede debet aan.

De bundel bevat zowel literaire verhalen die de oorlogsperiode als thema hebben als herinneringen van Indonesiërs die in verzet kwamen tegen de Japanse bezetter. Hoogtepunten van de literaire bijdragen zijn het verhaal 'Heiho' van Idrus en het kort verhaal 'De Japanner' van Ajip Rosidi. Deze verhalen geven een beeld van het dagelijks leven van gewone mensen en de moeizame verhouding tussen hen en hun Japanse bezetters. De verzetsherinneringen van de Javaan Soeryana en de Ambonees Matta Mezach Matjane geven geen coherent beeld van de wijze waarop het verzet waarbij zij betrokken waren, was georganiseerd. De waarde van deze bijdragen ligt in het indringende en afschuwelijke beeld dat geschetst wordt van de Japanse militaire politie, de Kenpeitai, en hun vervolgings- en verhoormethoden. Duidelijk wordt dat vele Indonesiërs hun verzet tegen de Japanse militaire overheersing met de dood hebben moeten betalen.

Onduidelijk blijft welke criteria ten grondslag liggen aan de selectie van de teksten. Was er wel sprake van een keuze of was het aantal teksten zo beperkt dat er nauwelijks sprake was van een selectie. Dat neemt niet weg dat de teksten opgenomen in de bundel een goed beeld geven van de ervaringen van Indonesiërs tijdens de Japanse bezettingsperiode. Een verantwoording van de herkomst van de teksten is achterin de bundel opgenomen, zodat wie wil, de meer uitgebreide versie van sommige bijdragen kan raadplegen.

Elly Touwen-Bouwsma

K. Groen, *Als slachtoffers daders worden. De zaak van de joodse verraadster Ans van Dijk* (Baarn: Ambo, 1994, 292 blz., f39,90, ISBN 90 263 1328 4).

Op 14 januari 1948 werd in het fort Bijlmer buiten Amsterdam een 42-jarige vrouw wegens het opsporen en verraden van ondergedoken joden geëxecuteerd. Dit gebeurde in het kader van de naoorlogse rechtspleging en van de 39 gefusilleerden was Ans van Dijk de enige vrouw. Bovendien was zij joods en lesbienne. Een gegeven waar een romancier jaloers op zou kunnen zijn. De feiten zijn als volgt: Tussen juli 1942 en de lente van 1943 heeft het grootste deel van de joden zich 'gemeld of is door middel van razzia's via Westerbork naar het oosten afgevoerd om daar vermoord te worden. Nu moesten de Duitsers nog de ondergedoken joden te pakken krijgen en dit werd bijna een hoofdtaak van een handjevol Duitse en Nederlandse agenten, bijgestaan door 'lokale' verraders. Het instituut V-Mann was natuurlijk niet typisch Duits, maar zou in Nederland een sinistere klank krijgen; Anton van der Waals is wel een van de beruchtste namen op dit gebied. In Amsterdam was het bureau joodsche zaken actief bij het opsporen van joden en dit bureau probeerde opgepakte joden in te zetten om anderen te verraden. Vanzelfsprekend ging dit gepaard met bedreigingen en mishandelingen en dat eerste werd ook toegepast op de eind 1943 opgepakte Ans van Dijk. Ze droeg niet de verplichte jodenster, ze verbleef bij een niet-jood en had een vals

persoonsbewijs. Zij was actief geweest bij het onderdak brengen van joden en volgens haar naoorlogse verklaringen dreigden de rechercheurs Schaap en Kaper haar dood te laten schieten, wanneer ze niet voor hen ging werken. En zo werd ze van slachtoffer dader. Ans van Dijk heeft tientallen ondergedoken joden opgespoord en verraden, niet alleen vreemden, maar ook haar eigen broer met zijn gezin.

In de eerste weken na de bevrijding komen aanklachten tegen Ans van Dijk binnen bij de politieke opsporingsdienst, de POD en op 20 juni wordt zij in Rotterdam gearresteerd. Anderhalf jaar later staat Ans van Dijk terecht voor het B ijzonder Gerechtshof en ontkent de meeste feiten niet, maar heeft als verdediging dat haar angst om doodgeschoten te worden, tot haar daden heeft geleid. Schaap en Kaper, nu als getuigen aanwezig, ontkennen haar te hebben bedreigd. De eis die de procureur-fiscaal stelt, wekt geen verbazing: de doodstraf. Haar verdediger vraagt om een psychiatrisch onderzoek, dat evenwel door de rechtbank afgewezen wordt, hetgeen de gebruikelijke gang van zaken was bij de naoorlogse rechtspraak. Vlak na haar stond de vriendin, waarmee ze had samengewoond, terecht voor haar 'passieve' rol bij het verraad van Ans van Dijk. Terwijl de rechtbank Ans van Dijk ter dood veroordeelde, kreeg haar vriendin vier jaar. De doodstraf werd uitgesproken, zonder recht om in beroep te gaan, zodat alleen gratie haar van de kogel zou kunnen redden.

De minister van justitie grijpt in en de zaak van de veroordeelde komt drie maanden later voor de Bijzondere Raad van Cassatie. Deze wijst het beroep op alle punten af en de minister van justitie brengt haar gratieverzoek na ingewonnen advies in de ministerraad aan de orde. De sociaal-democraat Liefstuck wijst erop dat een college van mannelijke rechters een vrouw ter dood heeft veroordeeld, maar dit argument zal geen gewicht in de schaal werpen. Volgens de richtlijnen, die destijds door de ministerraad zijn aangenomen, verzet zich er niets tegen om het gratieverzoek af te wijzen. Slechts twee ministers, een KVP-er en een PvdA-er zijn tegen. Het vonnis werd voltrokken en aangezien Ans van Dijk vlak voor de executie tot de rooms-katholieke kerk overging, wist *De Linie* te melden dat zij rechtstreeks 'in de hemel van Gods heerlijkheid' zou binnentreden.

In de diverse werken over de naoorlogse rechtspleging komt de zaak Ans van Dijk natuurlijk voor en bijvoorbeeld L. de Jong vindt het vonnis in schril contrast staan met de straf voor 'echte' jodenjagers. De auteur, Koos Groen, heeft vaker over de naoorlogse rechtspleging geschreven en zijn 20 jaar geleden verschenen *Landverraders, wat deden we met ze?* was een baanbrekend boek. In deze biografie van een slachtoffer-verrader heeft hij te veel willen doen, want naast de zaak waar het om draait, krijgt de lezer ook veel feiten onder ogen die een impressie van de oorlog moeten geven: titels van films die draaien en voetbaluitslagen. En hoe erg het wel niet was in de hongervinter en nog veel meer, want hij heeft al zijn doorgeploegde materiaal willen gebruiken.

In zijn conclusies komt de auteur tot veel sterkere karakterisering en dan in zijn relaas zelf. Zo eindigt hij met: 'Ans van Dijk leek het vleesgeworden cliché van de leugenachtige, laffe, listige, onbetrouwbare jood en de vieze wellustige homosexueel'. Noch uit de behandeling van haar zaak, noch uit de geciteerde krantenverslagen is iets te halen, wat aanleiding tot zo'n karakteristiek zou kunnen geven. Ze was joods en daarom door de foute politiemanschaap voor een afgrijselijk dilemma geplaatst; ze was lesbienne, maar niets wijst erop dat dat enig deel van haar gedrag verklaart. Dat de rechters en een deel van de pers het 'ongelooflijk' vinden wat zij gedaan heeft, is niet bijzonder. De krantenverslagen over de bijzondere rechtspraak staan daar vol van.

L. Huyse, K. Hoflack, ed., *De democratie heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België 1944-1950* (Leuven: Uitgeverij van Halewyck, 1995, 230 blz., ISBN 90 5617 001 5).

In deze bundel buigen historici en sociologen zich over de vraag hoe en in welke mate het democratisch regime onmiddellijk na de tweede wereldoorlog werd hersteld. Verschillende aspecten komen daarbij in afzonderlijke hoofdstukken aan bod. De repressie en de rol van het gerecht; de betekenis van het verzet; de wisseling van het politiek personeel op lokaal vlak; de wijzigingen in het politiewezen, administratie en het buitenlands beleid en de politiek van de prins-regent passeren de revue. De bijdragen zijn geschreven vanuit het perspectief verandering/continuïteit dat door R. van Doorslaer in een inleidende bijdrage wordt verduidelijkt. Centrale vraag daarbij is in hoeverre de onmiddellijke naoorlog al dan niet als een breukmoment in de Belgische politieke geschiedenis moet worden beschouwd. Deze vraag wordt in het algemeen genuanceerd beantwoord. De jaren 1944-1950 gaven de doorbraak te zien van de pacificatiedemocratie, maar de kiemen ervan waren al vroeger aanwezig, met name onmiddellijk na de eerste wereldoorlog. Wat vooral nieuw was, schrijven Huyse en Hoflack in hun besluit, is het ontstaan van sterke organisaties (partij en zuil) na de tweede wereldoorlog, die ervoor zorgden dat de mechanismen van de pacificatiedemocratie ook daadwerkelijk konden functioneren (213-214).

De gestelde ambities worden niet geheel ingelost. De kwaliteit van de bijdragen is ongelijk en bepaalde artikelen missen originaliteit. Tweede element dat het eindresultaat negatief beïnvloedt is de eng politiek-organisatorische invulling van het begrip 'democratisering'. De meeste auteurs van deze bundel huldigen een tamelijk 'elitistische' visie op de democratie. Het optreden van de partijen en de zuilen staat centraal. De aspiraties en de leiding van de acties van de achterban worden minder belicht. Niet alleen aan de elites, ook aan partijen en zuilorganisaties wordt een (te) grote betekenis gehecht. Symptomatisch in dit verband is de afwezigheid van patronale organisaties. Nochtans waren zij van gewicht, zowel rechtstreeks, bijvoorbeeld via de nationale arbeidsconferenties, en de 'voorlopige bedrijfsorganisatie' als onrechtstreeks, door de economische macht die ze representeerden, op het politieke besluitvormingsproces. Ook het vrouwenstemrecht, electoraal gezien een fundamentele vernieuwing, krijgt niet de aandacht die het verdient.

In tegenstelling tot andere gelijkaardige bundels wordt hier uitgebreid ingegaan op de rol van de rechterlijke macht. Dit gebeurt in een bijdrage van de twee redacteurs over de repressie en in een artikel van L. Huyse en H. Sabbe over de magistratuur. Huyse en Hoflack herhalen wat in 'Onverwerkt verleden' geschreven werd over de repressie. Die wordt vooral gezien als een afrekening tussen de elites uit de traditionele partijen en de elites van de Nieuwe Orde partijen. Deze stelling, die niet wordt gestaafd met nieuw onderzoek, dient mijns inziens te worden genuanceerd. Blijkt uit het artikel van E. Gerard niet dat de katholieke rechterzijde en het VNV elkaar voor de oorlog niet enkel zagen als concurrenten, maar ook als bondgenoten, met de rechtse concentratie als duidelijkste voorbeeld? Bovendien was de politieke tegenstelling er voor de oorlog geen tussen democratie en fascisme, wel tussen democratie en nieuwe orde, waarbij de adepten van de laatste maatschappij-opvatting ook bij de traditionele partijen te vinden waren. Na de oorlog kunnen de lijnen tussen de traditionele elites en de elites van de nieuwe orde-bewegingen ook niet altijd even scherp worden getrokken. Binnen de katholieke partij/ CVP werd al snel gepleit voor een verzachting van de repressie, niet alleen om electorale maar ook om ideologische redenen.

In de bijdrage over de magistratuur wordt de stelling verdedigd dat de rechterlijke macht